

УДК 347.2/3

Світлана Шимон,

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри правового регулювання економіки ДВНЗ

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ЕЛЕКТРОННІ ГРОШІ: ФОРМА ГРОШЕЙ ЧИ МАЙНОВІ ПРАВА ВИМОГИ?

У праці проводиться порівняльний аналіз електронних грошей з безготівковими грошима та з майновим правом вимоги до банку. Авторка обґрунтовує висновок, що електронним грошам притаманні ознаки і права вимоги, і традиційних грошей, однак превалюють якості засобів платежу. Авторка пропонує визнати електронні гроші «приватними грошима» з поширенням на них правового режиму речей.

Ключові слова: електронні гроші, безготівкові гроші, право вимоги.

Електронні гроші (так звані «передплачені програмні/мережеві продукти») стали невід'ємним елементом цивільного обороту та платіжних технологій. У певному секторі товарно-грошового обміну вони потіснять із провідного місця «канонічні» грошові інструменти, порівняно з якими наділені значно вищою швидкістю обертання. Важливим свідченням ставлення до електронних грошей та визнання їх ролі є той факт, що Центральний банк Європи веде окремий облік вартості тих електронних грошей, які перебувають в обігу в зоні євро. Так, за станом на січень 2015 р. ця сума дорівнювала 5,7 млрд євро; причому протягом 2014 р. щомісяця їх обіг зростав на 100 млн євро [1]. Тому природною є увага до цього явища з боку науковців, насамперед, представників економічних та юридичних наук. У правознавстві електронні гроші досліджувалися, переважно, з позиції правового регулювання їх емісії, обігу, безпеки здійснення платежів, захисту інформації у системі електронних грошей (Ю. Бойко, І. Лавриненко, І. Трубін, О. Шепета та ін.). Метою нашої праці є з'ясування особливостей цивільно-правової природи електронних грошей, чого ми прагнемо досягти шляхом аналізу їх з позиції об'єкта цивільних правовідносин.

Доктринальні підходи до визначення правової сутності електронних грошей

У підходах до визначення цивільно-правової природи електронних грошей спостерігається кілька тенденцій, які визнають їх: по-перше, формою безготів-

кових грошей; по-друге, грошовими зобов'язаннями банку; по-третє, правом вимоги, по-четверте, аналогом цінного паперу, по-п'яте, еквівалентом грошей. Другий і третій підходи, на нашу думку, слід вважати аналогічними, оскільки цінні папери за своєю природою є майновими правами.

У Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [2] (далі — Закон про платіжні системи) електронні гроші трактуються як зобов'язання емітента, проте це не означає, що засобом платежу є «обов'язки» банку-емітента, адже оборотоздатним є не обов'язок емітента, а право вимоги до банку погасити електронні гроші.

Пояснення електронних грошей як еквівалента звичайних коштів призводить до ототожнення електронних і традиційних грошей із поширенням на них правового режиму речей, що, на нашу думку, не зовсім вірно. Власник електронного гаманця купляє електронні гроші у банку-емітента, сплачуючи за це готівкою або безготівковими коштами, і самостійно розпоряджається ними, передаючи у власність держателів інших електронних гаманців.

У літературі висловлюється думка, що електронні гроші є «якісно новим різновидом грошей, що поєднує в собі ознаки і безготівкових, і готівкових грошей» [3]. Так чи інакше, електронні гроші потребують порівняння із традиційними, тому в науці виділено кілька критеріїв їх відмежування від традиційних систем оплати. По-перше, з позиції форми такі гроші є електронною інфор-

мацією, що знаходиться в розпорядженні володільця, зберігається на спеціальному пристрої і може передаватися на інші пристрої за допомогою електронних засобів передавання інформації. По-друге, обіг електронних грошей може оминати банківську систему, бо переказ таких грошей (перенесення інформації) здійснюється безпосередньо із пристрою власника на пристрій одержувача. По-третє, вони є «багатоцільовим платіжним засобом», бо приймаються як засіб платежу багатьма суб'єктами. По-четверте, виконання зобов'язань з використанням електронних грошей, як вважається, здійснює емітент. По-п'яте, емісія електронних грошей здійснюється емітентом як після одержання грошей, так і в формі кредитування [4].

Спостерігаються й відокремлені від загальних тенденцій погляди: невизнання електронних грошей грошима взагалі, розгляд їх виключно в сенсі форми готівкових розрахунків шляхом переказу в банківських мережах. Практичні ж підходи втілено в трьох напрямках: європейський — трактує гроші як електронну вартість, тобто нову форму грошей, поряд із готівкою та безготівковими коштами; американський — розглядає їх як вид фінансових послуг для здійснення споживачами платежів в електронній формі, на які слід поширювати норми загального банківського законодавства; японський — пояснює їх або як електронний засіб платежу, або як право грошової вимоги.

Відмінності від безготівкових грошей

Електронні гроші мають особливості, які суттєво відрізняють їх від безготівкових грошей. По-перше, на відміну від безготівкових грошей, електронні гроші не є універсальним засобом платежу і приймаються виключно користувачами відповідних платіжних систем. По-друге, емітентом грошей є виключно НБУ, тоді як емітентами електронних грошей виступають відповідні банківські установи. По-третє, обіг електронних грошей не є необмеженим, він допускається за чітко визначеними правилами і в чітко визначеній сфері. По-четверте, майнова цінність електронних грошей забезпечується передплаченими готівковими чи безготівковими грошима (на відміну від реальних грошей, цінність яких проголошена законом). По-п'яте, власники

електронних грошей мають права грошової вимоги до банку-емітента, який зобов'язаний ці вимоги погашати, зокрема і безготівковими грошима. По-шосте, на відміну від безготівкових коштів, внаслідок переказу електронних грошей їх одержувач набуває право грошової вимоги до того ж суб'єкта (емітента), що й платник. По-сьоме, електронні гроші погашаються безготівковими (як і готівковими) грошима. Причому електронні гроші існують у рамках однієї платіжної системи і не здатні до переведення їх в інші платіжні системи у незмінному вигляді.

Електронні гроші за своєю цивільно-правовою природою подібні з правом вимоги до банку-емітента про погашення електронних грошей, *правом грошової вимоги* до банку-емітента. Погашення електронних грошей здійснюється шляхом обміну їх на готівкові чи безготівкові гроші (ст. 15.1, ст. 15.4 Закону про платіжні системи). В той же час, електронні гроші відрізняються і від права вимоги, а правовідносинам з їх використання та погашення притаманні деякі риси правовідносин з надання фінансових послуг.

Відмінності від права вимоги

По-перше, електронні гроші визначено в законі як «*одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої*» (ч. 1 ст. 15 Закону про платіжні системи). Звісно, «зберігання» не прийнятне щодо права вимоги. Нагадаємо, що й традиційні гроші належать до об'єктів цивільних правовідносин саме тому, що мають номінальну вартість внаслідок встановленого законом обов'язкового курсу; об'єктом, як правило, є не самі банкноти чи монети, а вартість, яку вони виражають.

По-друге, згідно із законом електронні гроші є засобом платежу. З тієї відмінності, що сфера їх використання обмежена: юридичні особи та фізичні особи — суб'єкти підприємництва не в змозі здійснювати платежі електронними грошима (а лише отримують платежі від споживачів товарів, робіт та послуг); дозволяється випуск електронних грошей, номінованих виключно в гривні; не допускається використання послуг міжнародних систем електронних платежів, які не погодили з НБУ свої правила використання електронних грошей; держатель електронних грошей використовує

їх для оплати товарів (послуг) досить широкого кола, але в жодному разі одержувачем таких грошей не буде емітент. Тоді як право вимоги не має якості засобу платежу.

По-третє, електронні гроші з'являються внаслідок «випуску» їх банком. Емітентами електронних грошей виступають комерційні банки; емісія здійснюється шляхом їх надання користувачам або комерційним агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти. І банк не в змозі випустити електронні гроші на суму, яка перевищує суму отриманих ним грошових коштів.

По-четверте, сам процес обігу електронних грошей подібний до обігу грошей. Емітовані електронні гроші зберігаються в електронному гаманці, який відповідно до Правил Національної системи масових електронних платежів [5] є платіжним додатком платіжної картки, кошти за операціями з яким обліковуються на консолідованому картрахунку емітента, і який дозволяє його держателю в межах встановленого ліміту виконувати платіж за товари (послуги) без уведення персонального ідентифікаційного номера. Отже, електронний гаманець уподібнений до рахунку; рух коштів по електронному гаманцю обліковується подібно до обліку на рахунку клієнта банку; платіж здійснюється шляхом переказу електронних грошей з гаманця держателя-платника до гаманця одержувача.

По-п'яте, електронні гроші можуть бути анонімними і використовуватися неодноразово (кілька разів передаватися від одного суб'єкта до іншого), що виключається стосовно права вимоги, яке як суб'єктивне цивільне право завжди ідентифіковане.

По-шосте, відомо, що банк зобов'язаний погасити електронні гроші, які ним емітовані, на вимогу користувача — власника гаманця, але цей обов'язок банку виникає, насамперед, внаслідок пред'явлення грошей користувачем (ст. 15.1 Закону про платіжні системи). Якщо вважати електронні гроші правом вимоги, то з термінологічної точки зору це б означало, що користувач має «право вимоги на погашення права вимоги», що нелогічно, бо користувач має право вимагати погашення електронних грошей шляхом обміну їх на готівкові чи безготівкові. Крім того, такий обов'язок бан-

ку настає внаслідок того, що електронні гроші надійшли до електронного гаманця користувача, тобто він став їх власником. Обов'язок банку видати гроші пред'явникові електронних грошей за природою схожий до обов'язку банку видати гроші на вимогу вкладника, власника рахунку; він виконується за рахунок тих коштів, які внесені користувачами в момент емісії електронних грошей.

По-сьоме, майнова цінність електронних грошей забезпечується готівковими чи безготівковими грошима, які банк приймає від користувачів у момент емісії електронних грошей, надаючи їм силу платіжного засобу, що використовується для розрахунків поза межами банківської системи. Гарантованість їхньої цінності пов'язана з обмеженнями щодо випуску електронних грошей — він не може перевищувати суму внесених (передплачених) коштів. Електронні гроші мають майнову цінність самі по собі, оскільки є «передплаченими» грошима, які для зручності обігу «знерухомлюються», в момент емісії переводяться в електронний вигляд, що забезпечує їм незрівнянну з класичними грошима зручність та швидкість обігу.

У зв'язку з цим найкраще, на нашу думку, відображає природу електронних грошей платіжна система «Інтернет. Гроші», де вони йменуються як «електронний еквівалент грошових коштів», який відображається в облікових записках, що визначають суми *грошових коштів*, які знаходяться у розпорядженні користувача.

Тому, по-восьме, важливим є те, що «творцем» такого електронного еквіваленту коштів є банк-емітент, саме тому вони приймаються в якості платіжного засобу далеко не всіма суб'єктами цивільних правовідносин. Причому, на відміну від звичайних грошей, електронні гроші в різних платіжних системах не є однорідними.

По-дев'яте, майнове право вимоги є строковим, тоді як електронні гроші не обмежені строком; при їх пред'явленні емітентові, вони мають бути погашені ним, незалежно від часу емісії.

По-десяте, електронні гроші не мають такої ж сили як готівка чи безготівкові кошти, бо вони не є законним засобом платежу. З позиції деяких науковців вони не є формою грошей, яка опосередко-

вує остаточні розрахунки, а практично виступають засобом обміну, що передбачає подальший розрахунок у традиційних грошах. Тому на сьогодні існує певна правова невизначеність з приводу характеру і типу зобов'язань, виконання яких здійснюється за допомогою електронних грошей.

Цивільстична природа електронних грошей

Відповідь на вказане питання залежить від того, яким саме об'єктом вважати електронні гроші. Якщо вважати їх правом вимоги, то всі договори, які передбачають розрахунок електронними грошима, за своєю природою мали б вважатися договорами міни, де продавець товару, виконавець послуги одержують в обмін на свій товар не гроші, а право вимоги до відповідного банку-емітента електронних грошей. Але такий підхід не відповідатиме вищевикладеним ознакам електронних грошей, які виступають в обігу саме засобом платежу.

Більшість науковців, практиків та й, власне, законодавець відстоюють позицію, що електронні гроші як об'єкт є правом вимоги до їх емітента. Таке твердження не викликає заперечень, поки ми розглядаємо їх використання в платіжних системах, оскільки одержувач електронних грошей може погасити їх, пред'явивши емітентові. Однак для визначення природи електронних грошей не менше значення має з'ясування специфіки відносин з випуску електронних грошей. Як відомо, емісія відбувається в момент внесення коштів. На підставі внесення коштів користувач одержує електронні гроші; він не стає клієнтом банку, не має відповідного рахунку, не вимагається ідентифікація фізичної особи — користувача. Практично, в момент емісії відбувається продаж банком грошової вартості, яка «втілюється» (фіксується) в електронних грошах, «електронних купюрах», — інформації, записаній на носій (жорсткий диск комп'ютера чи смарт-карту), передання, отримання та захист якої здійснюється через програмне забезпечення; інформація містить характеристику «купюри»: номінал, серійний номер, дату емісії, найменування емітента; вона захищається криптографічним протоколом та підписується електронним підписом емітента. Таким чином, банк приймає звичайні гроші, в обмін на які «видає» (випускає)

власний «товар» — «інформацію» (електронну вартість), передає користувачеві, а на першу вимогу пред'явника «повертає» їх до звичної форми (готівкової чи безготівкової).

Електронні гроші мають ознаки і готівкових, і безготівкових грошей, та відзначаються власною специфікою: вони є передплаченим фінансовим продуктом, їх емісія є видом фінансової діяльності; вони є безвідсотковими зобов'язаннями емітента, що не передбачає одержання відсотків; вони виступають засобом платежу, розмір якого не перевищує (як правило) розміру отриманої передплати, а переказ не вимагає використання банківського рахунку; цей платіжний засіб приймається в якості оплати різними суб'єктами цивільних правовідносин (відмінними від емітента); в більшості випадків розрахунки електронними грошима є анонімними (не ідентифікованими). Тому платіж за допомогою електронних грошей, на нашу думку, повинен мати юридичне значення виконання грошового зобов'язання боржником.

На «грошовий» характер електронних грошей вказує і те, що вони виступають засобом платежу, а таку функцію виконують виключно гроші, це не притаманне майновим правам вимоги. Той факт, що об'єктом у цих відносинах є саме гроші, підтверджується й особливою політикою державного регулювання ринку електронних грошей. По-перше, емітентами можуть виступати виключно банківські установи, які мають погодити свої правила з НБУ, який здійснює моніторинг діяльності з випуску електронних грошей, контролює дотримання норм фінансової стабільності, ліквідності та ризиків. Це означає, що держава здійснює контроль за обсягом обороту електронних грошей. По-друге, держава прагне забезпечити відповідний рівень безпеки користувачів електронних грошей, запроваджувати правила функціонування платіжних систем, які відповідають світовим стандартам. І покладає на емітента обов'язок забезпечити запровадження в системі електронних грошей організаційних заходів та використання технічних засобів для запобігання та протидії шахрайству, захисту інформації на всіх етапах випуску та обігу електронних грошей; а також зобов'язує емітента погашати електронні гроші у разі їх пред'явлення.

Хоча варто зазначити, що в законі немає жорсткої вимоги щодо безумовного погашення електронних грошей на першу вимогу пред'явника, що варто було б відобразити в абз. 4 ст. 15.1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», виклавши його в такому формулюванні: «Банк, що здійснює випуск електронних грошей, зобов'язаний безумовно погашати випущені ним електронні гроші на першу вимогу користувача».

Висновки. Таким чином, електронні гроші належать до майнових нематеріальних об'єктів цивільних прав і є ідеальними речами.

За їхньою суттю електронні гроші можна вважати «приватними грошима», що емітуються персонально за зверненням користувача (комерційного агента) відповідною банківською установою, яка власними коштами забезпечує їхню майнову (економічну) цінність, гарантуючи їх обмін на законний засіб платежу — готівкові чи безготівкові гроші.

«Приватні гроші» — це гроші, які можуть виникати без участі та повного контролю над ними держави. Такі гроші існували історично, хоча, як правило, впродовж короткого часу; зазвичай їх впровадження було пов'язано з прагненням влади певних міст забезпечити гроші постійним вмістом дорогоцінних металів (Амстердам, Венеція, Генуя, Гамбург, Нюрнберг). Законність національної валюти як єдиного засобу платежу є рішенням уряду, а не результатом об'єктивного розвитку економіки. Однак питання про те, наскільки це правильно чи бажано для людей, і чи є це єдино можливим варіантом грошей, є спірним. Свого часу (перша половина

XIX ст.) більшість ліберальних економістів вважали, що достатньо було б, щоб закон дозволив суду вирішувати, в яких саме грошах належить виконувати зобов'язання, а наявність стандартної одиниці законного платежу не є життєво необхідною. Але під впливом юристів і економістів стали помилково розглядати *legal tender* як атрибут бездоганних грошей [6]. Особливе значення приватних (паперових) грошей, які хоч не були ввірені на піклування державі, але повсякчасно приймалися як гроші, відзначив голландський дослідник В. Віссернґ у роботі, присвяченій Китаю [7]. Ф. Хайек стверджував, що саме наявність приватних конкурентних грошей могла б сприяти ціновій ефективності та стабільності [8].

В академічній економічній науці пропагується підтримка електронних грошей з боку держави, в тому числі, пропонується ввести обов'язкові резервні вимоги за емітованими електронними грошима приватних емітентів; обговорюється ідея про можливість введення державних електронних грошей як законного платіжного засобу. Хоч ця думка ще далека від втілення, такий крок докорінно змінив би природу електронних грошей. На сьогодні єдиною країною, де з 2008 р. на основі стандарту NFC функціонує національна платіжна система, яка використовує в якості офіційної валюти електронну форму національної валюти, є Сінгапур [9]. У більшості ж держав електронні гроші випускаються в закрито циркулюючих системах, що перешкоджає визнанню їх реальними грошима, тому поки що вони є відображенням грошової форми певної офіційної національної валюти.

ПРИМІТКИ

1. European Central Bank. (Офіційний сайт) Statistics / Electronic money issued in the euro area (EUR million, not seasonally adjusted, outstanding amounts at end of period) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sdw.ecb.europa.eu/reports.do?node=1000003509>.

2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 4 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 29. — Ст. 137.

3. Борисова Ю. О. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері електронної комерції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Юлія Олегівна Борисова. — К., 2012. — 210 с. — С. 157.

4. Горбунова А. С. Анализ методологических подходов к категории «электронные деньги» [Електронний ресурс] / А. С. Горбунова // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. — 2009. — № 18. — С. 154—157. — Режим доступу : <http://elibrary.ru/download/45694253.pdf>.

5. Про затвердження Правил Національної системи масових електронних платежів : постанова Правління Національного банку України № 620 від 10 грудня 2004 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 2. — Ст. 93.

6. Хайек Ф. А. Частные деньги / Ф. А. Хайек ; пер. с англ. : Б. Верпаховский ; под ред. : Р. Капелюшников, М. Козловской. — М. : ИНМЭ. — 240 с. — С. 69—71.

7. Vissering W. On Chinese Currency. Coin and Paper Money., Leiden, 2010. — 294 с.

8. Hayek F. A. Denationalisation of Money: The Argument Refined. An Analysis of the Theory and Practice of Concurrent Currencies. London, 1990. — 144 p. — P. 38—39.

9. Аксенов В. С. К вопросу об интерпретации электронных денег / В. С. Аксенов // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. — 2011. — № 10. — С. 14—22. — С. 21.

Шимон Светлана. Электронные деньги: форма денег или имущественные права требования?

В работе проводится сравнительный анализ электронных денег с безналичными деньгами, а также с имущественным правом требования к банку. Автор обосновывает вывод о том, что электронным деньгам присущи признаки и права требования, и традиционных денег, но преобладают качества средств платежа; автор предлагает признать электронные деньги «частными деньгами», подчиняя их правовому режиму вещей.

Ключевые слова: электронные деньги, безналичные деньги, право требования.

Shymon Svitlana. E-money: form of money or property right of claim?

This paper presents a comparative analysis of e-money and noncash money as well as property right of claim to the bank. The author substantiates the conclusion that e-money has features of rights of claim and traditional money, but emphasis is being made on traditional ways of payment. Therefore it is proposed to recognize the electronic money as «private money» and bring them under the legal regime of things.

Key words: e-money, noncash money, right of claim.